

BUDAATTILA

„viszlek tovább, vérem zuhatagában”

Nemes Nagy Ágnes Rilke-fordításai

1953-ban született Zalaegersze-
gen. Irodalomtörté-
nész, az ELTE BTK Magyar
Irodalom- és Kultúratudo-
mányi Intézet Toldy Ferenc
Könyvtárának ny. vezetője.
Legutóbbi írását 2015. 2.
számunkban közöltük.

**Nemes Nagy Ágnes
költői pályájának
szakaszai**

„Mélyen hatott rám. Mélyen hatottam rá” — írta Nemes Nagy Ágnes egyik Rilkeről szóló írásában. De vajon tényleg tud hatni egy későbbi alkotó a korábban elhunytára? Szűken felfogva az inspirációt, természetesen nem, az élet vége visszavonhatatlanul megszünteti a pillanatokhoz kötött személyes kapcsolatot. Szellemi értelemben viszont semmi ok nincs kételkedni az oda-vissza hatásban. A magyarul olvasható rilkei életműnek egyik rétegét alkotja Nemes Nagy Ágnes hangja, amely világosan különbözik — kiragadott példaként említve — Kosztolányi Dezső, Szabó Lőrinc, Rónay György nyelvétől. Nemes Nagy Ágnes Rilkeje is magába foglalja a fordító saját értékítéleteit, átültetői gyakorlatát, eredeti és maníros megoldásait, amelyeket ő kölcsönzött a magyarul megszólaltatott költőnek — valamint a megoldásaival kapcsolatos önreflexióit is. Minden fordítás tulajdonképpen hatások interakciója, sajátos olvasás, a személyes olvasatok pedig kitérítik egy-egy mű világát, más és más kontextusba helyezik, a fordítás mint értelmezés hozzájárul a megértéshez, hozzájárul az adott mű olvasói érdeklődésének fenntartásához — és mindig el is mozdítja a forrásszövegtől a célszöveget.

Nemes Nagy Ágnes pályáján három formai-tartalmi váltás azonosítható, amíg a *Napforduló* című kötet hangjára rá nem talált. Egy vele készített riportban megemlítette, hogy versként elgondolt monodókák hamar, kisgyermekként felötlöttek benne. A meglévő képesség, az olvasmányok élményei, valamint az első iskolás évek ismeretei már nyolc-tízéves korában formailag is verseknek nevezhető szövegekben nyilvánultak meg. A nyelvi fantázia, az élénk képzeletvilág, az önállóan választott olvasmányok és az elemi iskolai ismeretek hatása néhány év múlva pedig alakjukban is verseknek nevezhető alkotásokat eredményezett. Igaz, ezeket szerzőjük később konzervatív szemléletűeknek nevezte, előbb tartalmilag, majd formailag is eltávolodva tőlük. Az első felnőtt, akinek szülei után megmutatta ezeket, gimnáziumi igazgatója, Áprily Lajos volt. Ő vezette rá a versírás mesterségbeli ismereteinek fontosságára is, amikor megjegyezte az egyik sorra mutatva: „itt rossz a jambus”. E gyerek- és kamaszkori versek közül néhány hamar megjelent, feltehetően maga Áprily közvetítette azokat a *Mi Utunk* és az *Új Cimbora* című gyereklapoknak, illetve a *Református Életnek*.

A költői pálya kezdő szakasza tehát 1933-ban, 11 éves korában kezdődött az első nyomtatott verssel, s 1942-ben fejeződött be az

utolsó gyereklapbeli közleménnyel. Ekkor már három éve a Pázmány Péter Tudományegyetem hallgatója volt, egészen másfajta verseket írt, formailag még nem, de világszemléletben, gondolatvilágban messzire távolodva a fiatalkori, utánérző élményvilágtól. Egyetemi, választott ismeretségi körének bővülése megváltoztatta publikálási lehetőségeit is, a második szakasz 1943-ban kezdődött, amitől kezdve az Új Idők, a Jelenkor, a Magyarok és az Újhold közölte verseit. Az első kettő még az előző időszakhoz kötődött, az utolsó kettő viszont már egy megváltozott versvilágra utal. Ekkori verseinek válogatását közölte 1946-ban *Kettős világ* című kötetében, s ki tudja, hogyan folytatódott volna Nemes Nagy Ágnes pályája, ha nem jön az 1949 és 1955 közötti szilencium, valamint a hatvanas évek elején még mindig tartó megjelenési nehézségek. A kényszerű hallgatás ideje alatt fordult a korábbinál nagyobb intenzitással a fordítás felé. A közvetítésben szándék, érdeklődés, valamint szükség találkozott, más szerzők tolmácsolása igazi alkotó munkává lett, hozzájárult költészete újabb átváltozásához: egyfelől a formák széttöréséhez vezetett, másfelől annak a személetnek a megtalálását, kialakítását eredményezte, amely a tárgyakat, személyeket mint a világ jeleit, helyettesítőit tekintette. „Rilke műve kiváló példatára és ugyanakkor egyik első felbukkanása annak a verstípusnak, amelyben a vers úgynevezett mondanivalóját nem lehet vagy alig lehet elválasztani a vers szövegétől.” Nemes Nagy Ágnes emellett konfrontálódott a kialakult Rilke-képpel, megkérdőjelezte szimbolizmusát, s meglátása szerint, amikor Rilke egyes szám első személyben beszél, akkor is egy ál-személy nevében szól, miközben versei a legnagyobb fokú érzelmi telítettséget mutatják. (Hozzá kell azért tenni, hogy ezeket a megállapításokat *A képek könyve* és az *Imádságoskönyv* versei, tehát nem az egész életmű váltották ki belőle.) A versszemléleti változások megjelentek már második kötetében, a *Száravillámban* (1957) is, de igazán a következőben, a *Napfordulóban* (1961) jutottak szóhoz, amely radikálisan szakított a korábbi költői teljesítménnyel, valami mást emelve a helyébe. A cezúra az első (1933–1942) és a második (1943–1957) szakasz között éles, de a második és a harmadik (1957–1961) időszak alatt nem, mert együtt, egymás mellett van a régebbi, klasszikus lírai és az újabb, eltávolító szemlélet, amíg 1961-ben az utóbbi nem lép teljesen előtérbe.

Rilke verseinek felfedezése

Nemes Nagy Ágnes több, vele folytatott interjúban említette, hogy Rilke *Das Buch der Bilder* című kötete 1940-ben, 18 éves korában véletlenül került a kezébe, a kötet verseinek böngészése közben hamar kiválasztották Rilkével egymást. Előzetes ismeretei azonban ekkor már voltak, hiszen az *Őszi nap* és más antológiadarabok eredetijét kereste. Még a Baár-Madasban hallotta először Rilke nevét, s az első benyomást a Nyugat-élmény közvetítette — a lapban Kosztolányi Dezső fordításaival találkozhatott. A német versek, noha nyelvtudása „pontosan olyan volt (és maradt), mint magyar költőé lenni szokott”, azonnal magukkal ragadták, olvasásuk mel-

lett nyomban fordítani is akarta. És mint az igazi szellemi találkozások, a halott és az élő egymásra ismerése nem nélkülözte a szenvedélyt: „majdnem annyira hideglelős voltam a vágytól, hogy fordíthassak, mint attól, hogy írhaszak”, és: „együtt töltöttem vele néhány évtizedet” — mindez a kezdeti véletlen kikerülhetetlenségét is mutatja. Egyetemista éveinek Rilke már állandó kísérője lett, Szerb Antallal folytatott irodalmi sétáikon róla is beszélgettek, Halász Gábor pedig egy Nemes Nagy Ágnesnek 1944-ben írt levelében Verlaine mellett a címzett kedves költőjeként említette.

Az első fordítások

S valóban, a német eredetivel való megismerkedés után megszülettek az első fordítások is, a költői pálya kiegészült az érdeklődés, szellemi ráismerés által táplált tolmácsolói tevékenységgel. Első átültetései azonban nem ismertek, talán a hagyatéknak abban a részében, amely még magántulajdonban van, fennmaradt ezek közül néhány. Mindenesetre az Új Idők 1948. karácsonyi számában olvasható első Rilke-fordítása, címe *Angyali Üdvözet*, és a *Képek Könyve* című kötetből származik. Csakhogy az első megjelenést követően ezt sem adta ki többet, hasonlóan több, ekkor keletkezett verséhez, saját fordításai között sem, és azokban a Rilke-kötetekben sem, amelyekben egyébként fordításaival szerepelt. De nem feledkezett el róla, később egy esszéjében mint negatív példát említette.

Az 1949 és 1955 közötti évek alatt tehát, amikor a publikációs lehetőségek előtte is bezárultak, s nem lehetett tudni, lesz-e, s ha igen, mikor változás, Nemes Nagy Ágnes amennyire külső, annyira belső kényszerből is kísérletezni kezdett egy új versbeszéd kialakításával, amihez a belső igényen kívül a külső példát éppen Rilke szolgáltatotta. „Szokták úgy mondani, hogy Rilke először a tárgyról írt, és azután lépett tovább az emberig. Én ezt teljesen ellentétesnek tartom a valósággal. Az, hogy egy költő tárgyról ír, nem azt jelenti, hogy nem az emberekről ír. *A tárgyak jelek!* Minden jel az égegyvilágon. Természetes, hogy azon a tárgyon, amit Rilke ábrázol, rajta van Rilke tekintete, Rilke világnézete, Rilke hangja, Rilke egész spiritalizmusa. Olyan eszközök a tárgyak, mint a spondeusok vagy a gyertyatartók vagy bármi ezen a világon, ami által, aminek segítségével valaki kifejezi magát. Éppen ez Rilkének egy óriási hozománya a modern világirodalomban. Egy új magatartást hoz már a korai Rilke is. Kiemeli az egyes szám első személyt a vers középpontjából. Ezt később úgy nevezik, hogy objektív líra: »És létem mélye fölzúg újra bennem, / minthogy tágabb volna partja, tágabb. / Mind rokonabbak velem már a tárgyak, / s mind tapadóbb a kép szememben. / Bizalmasom lett a Nevezhetetlen...«.”

Nemes Nagy Ágnes fordítói gyakorlata

Fordítói gyakorlata azt mutatja, hogy Nemes Nagy Ágnes mindig a célnyelv felől nézte a műfordításokat, fontosabb volt számára az eredmény, mint a forrás. Meggyőződése összefüggésben áll avval az ideával, amely az önálló alkotói és a műfordítói teljesítményt nem választja el egymástól mereven. Mivel a forrás bárki számára, aki az adott nyelvet bírja, adott, maga számára csupán a

hiányzó magyar nyelvű változat létrehozójának szerepét kívánta, s elképzelését önnön költői eszköztárának segítségével valósította meg. S ahogyan saját verseit, műfordításait is a hazai szépirodalom történetiségébe helyezte el. Az első *Duinói elégia* általa készített fordítását példaként idézve fejtette ki véleményét, mely szerint a magyar Rilke-átültetések nagy része alkalmatlan időben született: vagy hamarabb, vagy később kellett volna a szerző felé fordulni. Vannak ugyanis korszakok, amelyek lehetővé teszik egyes stílusok tökéletes fordítását, mivel vagy ugyanazt a versbeszédet gyakorolják, vagy már teljesen elidegenedtek attól. A felemás — már nem belehelyezkedő, de még nem eltávolodott — szemlélet azonban nem biztosítja a kellő objektivitást, az ilyen időszakokba került alkotók tolmácsolása bizonytalanná válik, mivel a műfordítói munkának is időfüggése van. Általában a fordító legfőbb nehézsége: „vagy a rilkei hangot képezi le, vagy a rilkei ritmust”. Látható, hogy ezekben a mondatokban részben az átültetésről, másfelől a magyar költészet utókoráról is beszélt. Hiszen „[m]indig az a fordítás fog igazán »szólni« amelynek verselőzménye, gyakorlata vagy igénye már él a hazai nyelvben”. Saját fordítói gyakorlatáról írt esszéiben, tanulmányaiban szembeötlő az a kettősség, amellyel hűség és hűtlenség összetevőit figyelte. Nem az (irodalom)elmélet, hanem a gyakorlat felől közeledett a célnyelvi változathoz, ugyanakkor igen fontosnak érezte a mesterségbeli ismeretek birtokolását, valamint annak a belső érdeklődésnek folyamatos jelenlétét, amellyel műfordítói tevékenységét figyelte. Egyaránt foglalkoztatták a tartalmi és formai kötöttségek, bár nem a tudós, hanem a művész szempontjai alapján. „A műfordítás feladata mégiscsak az, hogy költészetet hozzon létre”, vallotta.

A fordított Rilke-versek

Számszerűsítve az átültetett Rilke-verseket, látható, hogy az első 1948-as közlés után a hallgatást követő első kötet, a *Szárazvillám* (1957) közölt saját versek mellett fordításokat, köztük hat Rilkét is. Szerzőjük nem mindennapi megoldást választott, talán azért, mert az átültetések nélkül kötete túlságosan sovány lett volna. De az is lehet, hogy éppen ellenkezőleg: fordítói tevékenységét szerette volna kiemelni ezzel a közléssel. És még az is elképzelhető, hogy saját verseit és a tolmácsolásokat egyenrangúaknak érezte, egy tőről fakadóknak. Két évvel később, a Keresztury Dezső szerkesztette *A német líra kincsháza* egy fordítást adott közre, majd az 1961-ben megjelent, kétkötetes, reprezentatív Rilke-kiadás, amely verses és prózai munkáit is tartalmazta, tizenhetet. 1963-ban Hajnal Gábor szerkesztésében adták ki a *Századunk osztrák lírája* című gyűjteményt, amelyben tizenegy Rilke-fordítása jelent meg. A következő évben jelent meg összegyűjtött — de nem összes — műfordításainak kötete, a *Vándorévek*. Ebben negyvenegy fordítás olvasható, természetesen újak is. Végül, a hazai Rilke-fordítások napjainkig utolsó, sok átültetőt foglalkoztató-közlő kötete, a „Lyra Mundi” 1983-as gyűjteménye harminckilenc Nemes Nagy-tolmácsolást tartalmaz. For-

dításai döntően a *Buch der Bilder* és a *Das Stunden-Buch* (Áhítat könyve, Órák könyve, Imádságoskönyv) verseiből állnak, hozzájuk képest kevesebbet fordított az *Új versekből*, az elsőt a *Duinói elégiák*-ból, két Orpheus-sonettet és néhány hátrahagyott verset. Ezt az összetételt talán a mások által szerkesztett kötetek igényei is befolyásolták. Mindenesetre egyetlen olyan fordítása sincs, amely mind-egyik kötetbe belekerült volna. Öt megjelenéssel *A fiú*, a *Magány*, négy megjelenéssel pedig az *Emberek élnek itt*, *A magányos*, az *Így lettünk*, az *Abiság I-II.* és a *Szibilla* a leggyakoribbak. Viszont a *Vándorévek* összes fordítása megtalálható az 1983-as Rilke-kötetben, és az utóbbiban nincs több, mint az előzőben, ami azt jelenti, hogy Nemes Nagy Ágnes Rilke-fordítói pályája 1964-ben lezárult. Amikor tehát egy interjúban arról beszélt, hogy Rilke végigkísérte az életét, akkor igazat mondott ugyan, de csak avval a kiegészítéssel, hogy magyar nyelvű megszólaltatását a hatvanas évek közepén abbahagyta, hiszen ettől kezdve ismét mód volt saját verseivel jelen lenni az irodalmi életben, azokkal, amelyek tartalmilag Rilkének sokat köszönhettek. S kétarcúan viszonyult a fordítói tevékenység lezárulta után korábbi átültetéseihez: *Az angyal* című verset preparálva, egyik sorát rossznak, másikat rímkenyszernek minősítette, de azért 1983-ig folyamatosan közölte, míg a másikat, az *Angyali üdvözlét* szintén primitív rímkenyszeresként soha többet. Példaként, főként a rímekre irányítva a figyelmet, talán érdemes két versszakát idézni, hogy érzékeltetni lehessen, mi lehetett a megtagadás oka:

*Az út nehéz, lankadtra hűt,
S most nem emlékezem,
Mit ő, mikor a napban ült,
Mint roppant ékszeren,
Üzent neked, te réveteg,
(zavart nagy udvara):
lásd, én vagyok a kezdeted,
ámde te vagy a fa.*

*Kitártam széles szárnyamat,
S oly messze vitt puhán,
S előnti most kis házadat
Hullámozó nagy ruhám.
De mégis nem voltál talán
Ilyen magad soha,
Mert szél vagyok a fák bogán,
Ámde te vagy a fa.*

**Önfelismerés
és önértelmezés**

Rilke átültetése Nemes Nagy Ágnes önfelismerését és önértelmezését segítette elő, aminek fényében máshová helyeződtek a célnyelvi hangsúlyok, s amikor erre rájött, azonnal abbahagyta a hamisításnak érzett fordítást. „Minél többet foglalkoztam Rilkével,

annál világosabban kellett éreznem, hogy az én személyes Rilke-képem eltér a közfelfogástól (...). Az én Rilkém, akinek a lélegzését is ismertem, valahogy keményebb, érdekesebb, keserűbb. Sokkal kevesebb benne a ciráda, a szecesszió, az elomlás. Mintha fogtam volna Rilkét, és áthúztam volna a 20. század második felébe. (...) átformáltam Rilkét a saját Rilke-képemre.”

De a fordítások lehetetlenné válásával Rilke nem hagyta el, és ő sem Rilkét: 1967-ben esszét jelentetett meg az *Este* című verséről, amit belefoglalt a *64 hattyú* című, 1975-ös kötetébe. Ebben az évben adta közre ugyancsak a Nagyvilágban *Rilke-almafa* című tanulmányát, amit 1982-es, *Metszetek* című kötetébe helyezett. A Nagyvilág 1979-es évfolyamában jelent meg *Magyar jambus* című tanulmánya, ennek egyik példaverse az első *Duinói elégia*. Ez az 1989-ben kiadott *Szó és szótlanság* című esszégyűjteménybe került. 1988-ban közölte a Jelenkorban a Tóth Árpád-fordította *Archaiikus Apolló-torzó* című fordításának elemzését, amely csak a halála utáni, 1992-es *A magasság vágya* című kötetben olvasható. S a hetvenes évek közepétől, ahogy már volt róla szó, több, jelentős interjú is készült vele, melyek közül néhányban említette első találkozását Rilkével, valamint azt a hatást, amelyet gyakorolt rá. Azaz, nemcsak a saját, új verseinek száma redukálódott, hanem a hatvanas évek közepétől a fordítások is háttérbe szorultak, hogy átvegyék helyüket az esszék, jegyzetek, tanulmányok, interjúk. Persze Rilke is megmaradt, de avval, hogy az értekező vagy költői próza részévé vált, egyben elmélyítette Nemes Nagy Ágnesben az önmagáról és pozicionálásáról kialakított képet. Amikor ugyanis Rilkéről szólva a tíz éves elnémulást, széttiport kamaszkorát, a háború rá gyakorolt hatását említette, saját maga érintettsége is ott volt a szavak mögött. És amikor arról írt, hogy „a túl nagy, túlságosan intenzív világátélés, emóciómenynyiség szétveti a hagyományos énköltészetet, az én ehhez kevés” — akkor teljes joggal saját, a *Napforduló* kötetben megjelent verseire (is) gondolhatott, amelyek valami mást mutatnak fel, mint az azokat megelőzők: „Egy összefüggő világ áll előttünk — ami szembe-tűnően hasonlít az eredetire (...) — de ez az egész világ *helyettesítés*. Minden kép, tárgy, hang valami *helyett* van itt, valami benső jelenség jelcsoportja, mert az a valami másképp leképezhetetlen.” De ha az egész világ helyettesítés, amiben minden valami más helyett van jelen, akkor Rainer Maria Rilke és Babits Mihály is csupán jelek, az ideális szellemi kapcsolat jelei, azok a férfiak, akiket — az egyiket apaként, a másikat testvérként — társként fogadott el, társként tudott elfogadni, azok helyett, akik ebben a helyettesített világban körülvették. Röviden szólva, Rilke (és Babits) Nemes Nagy Ágnesnek először a verseit, aztán a prózáját, legvégül pedig az egzisztenciáját alakította át.